

Mittemuslimid ‘Alī ibn Abī Bakr al-Margīnānī (1135–1197) õigusalase teose *al-Hidāya* raamatus *Kitāb as-sayar*

Üllar Peterson

1. Sissejuhatus: mittemuslimid islami alusallikates ja islami õiguses

Islam koosneb viiest alusallikate rühmast: Koraan ja seda selgitav kommentaar (*tafsīr*), pärimus prohvet Muḥammadist ja tema jüngritest (*sunna*), prohvet Muḥammadi elulood ja tema sõjakäigud, islamiriigi teket kirjeldavad ajalootööd ja vallutuste kirjeldused (*sīrah*, *ta’rikh*, *mağāzī*, *futūh*) ning õigusalaste tööde žanr (*fiqh*). Kõigis neis töedes on keskseks teemaks mittemuslimid, kellele viidatakse terminitega *ahl al-kitāb* (mittemuslimitest monoteistid), *kuffār* ja *mušrikūn* (uskmatud), *ḍimmī’d* (islami ülemvõimu all olevad uskmatud) või nimetatakse neid konkreetsete usukogukondade esindajatena, peamiselt juutide ja kristlastena. Mittemuslimite teema hõlmab Koraani ja selle kommentaaride mahust u 30%, sunnast u 25% ja prohvet Muḥammadi elulugudest kuni 80%, samuti on see kesksel kohal ajalootööde erinevates žanrites.¹

¹ Islamoloogias pole seni selleteemalisi kokkuvõtlikke arve publitseeritud. Käesolevas artiklis esitatud arvandmed islami allikates sisalduvate mittemuslimite hulga kohta põhinevad siinkirjutaja doktoritöö „Mittemuslimid islami kanoonilistes tekstides“ kokkuvõtetel, mida tutvustati ajakirja *Akadeemia* auhinnaseminari (24.01.2017) ettekandes „Mittemuslimite temaatika maht islami alusallikates,“ ja Tallinna Ülikooli doktoriseminari (05.05.2017) ettekandes „Non-muslims in the canonical texts of Islam“.

Valdav osa Koraanist on mittemuslimite suhtes negatiivselt meelestatud, kuid kohati esineb neutraalset ja lausa sõbralikku suhtumist. Koraanikommentaariid käsitlevad suhtumist mittemuslimitesse etapiviisiliselt, arenguna sõbralikkusest Meka perioodil (kuni aastani 622) aina suurema vastandumiseni neile Mediina perioodil (622–632) kuni nende vaenlasteks kuulutamiseni vahetult enne Muḥammadi surma 632. aastal. Ka valdav osa sunnast ja ajalootöödest on mittemuslimite suhtes negatiivselt meelestatud, kirjeldades prohvet Muḥammadi ja tema jüngerite edukaid sõjakäike mittemuslimite vastu ning nagu kommentaarides, peavad ka ajalootööd mittemuslimite suhtes sõbralikuks Meka perioodi, kui muslimitel polnud veel jaksu ebaõiglust kehastavatele mittemuslimitele sõjaliselt vastu astuda.

Koraani, koraanikommentaariide, sunna ja ajalootööde põhjal koostatud islami õiguses on mittemuslimite teema üks mahukamaid, moodustades väga ligikaudselt u 15–20% *fiqh*'i kogumahust. Rõhutatakse, et muslimid on väljaspool islamimaailma asuvate teiseusksetega sõjaseisukorras niikaua, kui need alluvad poliitiliselt islamile, mille märgiks on pearahamaks *ḡizya* — selle tasumise korral saavad uskmatutest teatava usulise autonoomiaga *dimmi*'d, kelle õigused on võrreldes muslimitega tugevasti piiratud.²

Võttes kokku nelja allikaterühma kohati vastuolulised põhimõtted ja kujundades nendest kindlapiirilised seadusesätted, on just islami õiguse töödel keskne tähtsus islami suhtumise määratlemisel teiseusksetesse.

Islami õiguse peamised seisukohad mittemuslimite suhtes määratleti üldjoontes 8.–9. sajandi vahetusel kirjutatud islami õiguse kolmes peamises töös: Abū Yūsufi (735–798) *Kitāb al-ḥarāḡ*,³ Abū 'Abdallāh Muḥammad ibn Idrīs aš-Šāfi'i⁴ (767–820) *Kitāb al-umm* ja Muḥammad ibn al-Hasan aš-Šaybānī (749–805) esimeseks rahvusvahelise õiguse käsitluseks peetav *Siyar*.⁵

² Sissejuhatavalt viie islami alusallika suhtumisest mittemuslimitesse vt Peterson 2016, 3: 447–485.

³ Standardväljaanne Abū Yūsuf 1382/1962. Selle töö peamisi teiseuskseid käsitlevaid seisukohti eestikeelses tõlkes vt Abū Yūsuf 2017; tööst ja selle autorist vt ka Peterson 2016, 4: 684–686.

⁴ Varajase islami üks autoriteetsemaid õigusteadlasi, kelle vaadetest kujunes hiljem üks islami neljast õiguskoolkonnast. Tänapäevane väljaanne: *al-Umm* (aš-Šāfi'i 2001). Ülevaade autorist ja tema tööst: Peterson 2016, 4: 692–696.

⁵ Selle töö standardtekst: aš-Šaybānī 1975. Ülevaade autorist ja tema tööst: Peterson 2016, 4: 686–691.

Kolme töö ühtne seisukoht teiseusksete suhtes on tees maailma jagunemisest omavahel vaenutsevaks *dār al-islām*'iks ('islami ala') ja *dār al-ḥarb*'iks ('sõjaala') ning veendumus õiglust kehtastava islami võidust ebaõiglust kehtastava uskmatuse (*kufṛ*) üle. Need postulaadid kehtivad islami õiguses ka tänapäeval. Alates nendest tekstidest jaguneb uskmatute vastane pingutus džihaad juba kaheks liigiks: *farḍ kifāya* — kogukondlik kohustus islami levitamiseks ründava džihaadi näol, millest peab eduka sõjakäigu korraldamiseks osa võtma piisav hulk võitlusvõimelisi muslimitest mehi, ning teiseks *farḍ 'ayn* — isikupõhine kohustus vaenlase rünnaku puhul, mida peavad täitma kõik muslimid. Kuna nende tekstide kirjutamise ajaks 9. sajandil oli muslimite vallutuste hoog juba raugemas, siis mõeldakse, et üleilmne islamilevik võib ajutiselt peatuda uskmatutega rahu (*ṣulḥ*) sõlmimise korral, kuid need kolm tööd ei sisalda kahtlust — nagu kogu hilisem islami õigustraditsioon tänapäevani —, et islami üleilmne ülemvõim on maiselt ja realselt saavutatav. Nimetatud töödes on keskne põhimõte, et kogu maailm kuulub islamisse pööramisele kas islamikutsungiga (*da'wah*), millele kuuletudes säilitavad endised uskmatud kogu oma vara ja saavad võrdõiguslikeks muslimiteks, või alistumislepingutega, mida täites nad säilitavad oma usu ja suure osa oma varast, kuid kaotavad poliitilise võimu. Kummastki võimalusest keeldumise korral allutatakse mittemuslimid sõjaga ja sel juhul käsitletakse sõjasaagina kõike uskmatutega seonduvat: nende maad ja ehitised lähevad islamiriigi omandisse (sellise omandi termin on *fay'*), naised-lapsed ja igat liiki vallasvara samuti — sellest eraldatakse islamiriigi kasuks viiendik (*ḥums*), neli viiendikku aga kuulub džihaadist osa võtnud muslimite vahel sõjasaagina (*ḡanīmah*) ärajagamisele.⁶

Seega kujuneb islami õiguses juba 9. sajandi alguseks välja seisukoht, et üleilmses islamiriigis võivad piiratud kujul eksisteerida islamiriigile alluvate *ḍimmī*'de kogukonnad, kuid islami võimu alt välja jäävate iseisivate usukogukondade olemasolu on islami jaoks vastuvõetamatu. Need kolm tööd on ühel meelel, et uskmatutega võib rahu sõlmida vaid ajutiselt ja nende vastu on muslimitel olemuslik vaen.

⁶ Kolme teksti võrdlust ja nendes esitatud islami riikluse peamistest terminitest vt Peterson, 2016, 4: 696–700. Võidetud vaenlaste varade jagamisest ja kasutamisest nii islamiriigi kui ka džihaadist osavõtjate poolt vt Abū Yūsuf 2017.

Praktiliste sõjapidamisreeglite keskse põhimõttena võivad muslimid pärast mittemuslimite alistamist lahingus võitlusvõimelised mehed hukata, orjastada või vahetada vastaspoole vangide vastu, uskmata naised-lapsed kuuluvad sõjasaagi hulka, neid võib orjastada ja seksuaalselt nendega läbi käia (Abū Yūsuf 2017: 1280–1281, 1293–1294). Varajastes *fiqh*'i töödes aga lahknevad arvamused, kas mittemuslimeid võib rünnata islamisse kutsumata, sest naaberalade elanikud on islamist teadlikud ja seega on islamikutsung (*da'wah*) neile formaalselt esitatud, või oleks siiski soovitatav edastada enne lahingut uus kutsung ja selgitada *dimmi*'deks hakkamise võimalust (Peterson 2016, 4: 696–700).

Järgnevate sajandite kesksed islami õiguse tööd – allpool põhjalikumalt vaadeldav al-Marġīnāni *al-Hidāya* ja 14. sajandi õpetlase Šihāb ad-Dīn Abū 'Abbās Aḥmad bin an-Naqīb al-Miṣrī (1302–1367) '*Umdat as-sālik wa 'uddat an-nāsik* – arendavad kolme 9. sajandi töö vaateid edasi ja täiendavad neid, kuid ikkagi neist täielikult lähtudes.

Ka tänapäevase islami õiguse araabiakeelsed tööd evivad varajaste *fiqh*'i tööde seisukohti islamiriigi, mittemuslimite ja islami valdustest väljapoole jäävate alade kohta, tōsi küll, vahel kõige teravamaid teemasid veidi pehmemalt ümber sõnastades, kuid seaduste sisu muutmata.⁷

⁷ Vt näiteks tänapäevast, aastatel 1983–2006 välja antud ja Kuveidi võimudelt ametliku heakskiidu saanud autoriteetsemat ja mahukat (45 köidet!) islamiõiguse käsiraamatu peatükki džihaadist ja uskmata, mis kohati püüab džihaaditeemat pehmemaks ja tänapäevasemaks teha, rõhutades ründava-sõjalise kõrval selle teisi tahke, kuid samas varjamata keskaegsete *fiqh*'i tööde seisukohtade tuginemist islami alusallikate vastavatele üheselt mõistetavatele käskudele (*al-Mawsū'at al-fiqhiyah* 1983–2006, Vol. 16, 124–165 ja Vol. 35, 14–29). Teised tänapäevased õiguskogumikud on veel otsekohesemad, näiteks rõhutab džihaadile pühendatud peatükk „Kitāb al-ġihād fī sabīl Allāh“: „Džihaad Allahi teel: see on võimas ja laiahaardeline eneseohverdus uskmata taplemise läbi, püüdlus Allahi palge ette (*al-Mawsū'at al-fiqh al-islāmi* 2009, Vol. 5: 434–454, viidatud koht lk 435). Viimane siinkirjutajale kätte juhtunud tähtsam islamiõiguse entsüklopeedia on kogumik nimega *al-Mawsū'at al-fiqh al-islāmi wa al-qaḍāyā al-ma'amarah*, mis lähtub tänapäevase islamiõiguse selgitamisel vaid keskaegsetest *fiqh*'i töödtest ja peab džihaadi uskmata tegevastaseks kohustuseks, sätestades selle olemuse: „Džihaadi soovitatavaks eesmärgiks on islamikutsungi esitamine, tõelise religiooni ülendamine ning kahjuliku uskmata kõrvaldamine ja uskmata alistamine (*al-Mawsū'at al-fiqh al-islāmi wa al-qaḍāyā al-ma'amarah* 2010–2011, kus džihaadile pühendatud peatükk on Vol. 3, 711–776, tsiteering lk 714).

2. Al-Margīnānī (1135–1197) ja tema *al-Hidāya*

Eelnimetatud kolme peamise islami õiguse töö — Abū Yūsufi *Kitāb al-ḥarāğī*, aš-Šāfi'i *Kitāb al-ummī* ja aš-Šaybānī *Siyar*'i — kokkuvõtvaks edasiarenduseks on sunniitliku islami tähtsaim õiguslane tekst, Kesk-Aasiast pärit hanafiidi õiguskoolkonna õigusteoreetiku Burhān ad-Dīn al-Margīnānī⁸ (1135–1197) *al-Hidāya* (*Teejuhis*), mis kujutab endast osalt al-Margīnānī varasemate tööde kokkuvõtet, osalt varasemate hanafiidi juristide, nagu ka juba mainitud aš-Šaybānī ja vähem tuntud Aḥmad bin Muḥammad al-Qudūrī (973–1037) õiguslastes töödes sisalduva edasiarendust (Meron 2002: 92–94).

Al-Hidāya't tunnistavad autoriteetsena kõik islami õiguskoolkonnad. See teos on ka tänapäevase islami õigusteaduse üks tähtsamaid alustekste. Suur populaarsus tuleneb asjaolust, et argumentatsiooni aluseks pole võetud mitte ainult autori enda, hanafiidi õiguskoolkonna seisukohti, vaid on püütud sünteesida kõigi nelja peamise sunniitliku islami õiguskoolkonna vaateid ja kasutatud toonase islami õiguse peamisi teoseid (Hallaq 2009: 374–376).⁹ *Al-Hidāya* oli peamine õigusjuhend arvukatele islamiriikidele pikkade sajandite jooksul, 18. sajandiks kirjutati sellele u 60 tänapäevani teadaolevat ja nüüdseks enamasti ka trükis avaldatud kommentaari,¹⁰ mis teeb sellest ühe läbiuurituma ja kommenteerituma islami õiguse alase töö üldse.

Viimastel sajanditel on see saanud ka väljaspool islamimaailma kõige tuntumaks islami õigusteoseks, selle käsikirjade ja kommentaaride arv ulatub läänemaailma islamoloogias keskustes ja raamatukogudes sadesse. Just selle teose kaudu tutvus kristlik maailm esimest korda islami õigusega ning ka tänapäeval on see üks enim Euroopa keeltesse tõlgitud ja Läänes tuntud klassikalise islami õigusteoseid.

Nagu teisedki islami õiguse peamised tööd, koosneb ka *al-Hidāya* temaatilistest raamatutest, mida on kokku 57 ja mis tunduvalt mahult üksteisest erinevad. Näiteks mahukamad, *Kitāb aṭ-ṭaharāt* (*Rituaalse puhastamise raamat*) ja *Kitāb aṣ-ṣalāt* (*Palvetamise raamat*) hõlmavad sadu lehekülgi ning jagunevad omakorda arvukateks peatükkideks, samas kui lühemad raamatud, näiteks *Kitāb al-ḥunṭa* (*Hermafrodiidi-raamat*), hõlmavad vaid paari lehekülge.

⁸ Tema kohta vt *Encyclopaedia of Islam* (edaspidi EI), 6, 557–558.

⁹ *al-Hidāya* kasutamisest ja metodoloogias vt Siddiqi 2012: 21–31 ja Meron 2002: 410–416.

¹⁰ Peamised tööd ja tekstiedastuse traditsioonid: EI, VI, 557 – 8.

Mahukas on ka kogumiku üheksas raamat, pealkirjaga *Kitāb as-sayar* — *Sõjakäikude raamat*. Tänapäeva islami õigus, mis vaatleb suhteid mitte-musulimitega, ei saa läbi ilma *Sõjakäikude raamatuta*: selle väljavõtted, edasiarendused ja analüüsid teiseusksetest on tänapäevastes araabia-keelsetes džihaadikäsitlustes kesksel kohal.¹¹ *Al-Hidāya* on tähtsal kohal ka muslimite ingliskeelsetes töödes, mis käsitlevad džihaadi ja suhteid mittemusulimitega,¹² kõrgelt hindavad seda teost ka ilmalike muslimite kirjutatud käsitlused islamiriigist ja džihaadist¹³ nagu ka arvukad islami õigusele pühendatud läänlaste tööd.¹⁴

***Al-Hidāya* väljaanded.** Inglastest India kolonisaatoritel oli sealse arvuka muslimite kogukonna haldamiseks vaja tugineda mõnele üldisele ja muslimite hulgas hästi tuntud õiguskäsitlusele, milleks suurepäraselt sobis *al-Hidāya* kui kõiki islami koolkondi esindav teos. 18. sajandi teisel poolel tõlgiti see inglaste eestvedamisel araabiakeelsest originaalist pärsia keelde, mis oli suure osa India *lingua franca*. Pole andmeid, et see pärsia-keelne tõlge oleks toona ka trükitud kujul välja antud, arvatavasti kasutasid seda kolonisaatorite teenistuses olevad islamiõpetlased käsikirjalise manuaalina. Aga just selle pärsiakeelse teksti järgi tegi Briti orientalist Charles Hamilton (1753–1792) esimesena tõlke Euroopa keelde, pealkirjaga *The hedāya, or guide: a commentary on the Mussulman laws* (1791),¹⁵ mille aina uued ümbertrükid on ilmunud alates 19. sajandist kuni tänapäevani.¹⁶

Al-Hidāya araabiakeelne originaal nägi esmakordselt trükivalgust alles 1908. aastal neljakõitlise väljaandena Kairos, selle kommentaaridega adaptatsioonid avaldati korduvalt aga juba 19. sajandil. (EI, VI: 557–558).

¹¹ Näiteks tänapäeva üks mahukamaid, 2000-leheküljeline ja kõiki islami allikaid kokkuvõttev käsitlus džihaadist ja suhetest mittemusulimitega on *al-Ġihād wa-al-qitāl fī as-siyāsah aš-šarʿiyah* (Haykal 1996), mis viitab kas otse *al-Hidāya*'le või selle kommentaaridele peaaegu kõigi sõda ja džihaadi puudutavate kesksete teemade puhul.

¹² Näiteks peatükk „Taplemisest“, vt Shah 2011: 31–69.

¹³ Selles valdkonnas on keskne töö, mis viitab korduvalt ka *al-Hidāya*'le, Majid Khadduri *War and Peace in the Law of Islam* (2006), ja seda on alates 1955. a mitu korda välja antud.

¹⁴ Näiteks Hallaq 2009: 223–354; Kendall 2015; Bostom 2010: 18–185; Siddiqi 2012: 10–35.

¹⁵ Vt ka Skreslet 2006: 82–83.

¹⁶ Näiteks Pakistanis ilmunud väljaanne, millele on pandud ümber tänapäevased kaaned, kuid tekst ise kujutab 18. sajandi trükki ja tiitellehel on *The Hedāya, or Guide: a commentary on the Mussulman Laws. Translated by order of the governor-general and council of Bengal, by Charles Hamilton. London: Bensley, 1791* (Hedaya, or Guide 1989) ning kus suhteid usmatutega käsitletakse 9. peatükis (lk 140–256); või üks viimaseid, 2007. a Baintner Darul Ishaati toimetamisel ilmunud arhaism (Marghinani 2007).

Viimasel kümnendil on araabiakeelsest originaalist hakanud ilmuma tänapäevane tõlge — *Al-Hidayah: The Guidance*, autoriks tuntud Pakistani õigusteadlane Imran Ahsan Nyazee (snd 1945), kelle tööd peetakse kõige autentsemaks Euroopa keelde tehtud *al-Hidāya* tõlkeks.

Vene keeles ilmus *al-Hidāya* 1791. aasta ingliskeelse tõlke vahendusel juba 19. sajandi lõpus pealkirjaga *Комментарии мусульманского права* ning seda tsaarriaegset tõlget on hiljem korduvalt välja antud. Viimastest mulle kätte juhtunud väljaannetest on eeldatavasti julgeolekukaalutlusel välja jäetud mitu tundlikku peatükki, sh ka džihaadi läbiviimist sätestav raamat nr 9 ehk siis allpool tõlkes esitatud *Sōjakāikude raamat*. Väljaandjad on seda põhjendanud sellega, et „selline teema ei paku huvi“ (Маргинани 2008, I: 411, märkus 310). Tõlgetest teistesse Euroopa keeltesse puudub siinkirjutajal ülevaade.

Türgikeelne tõlge on ilmunud 1998. ja usbekikeelne 2000. aastal, mõlemad *al-Hidāya* araabiakeelsest originaalist; veel on ilmunud mitu urdu- ja pärsiakeelset väljaannet.

Alljärgneva tõlke aluseks on Mamelukkide õukonna väljapaistva õpetlase Badr ad-Dīn al-ʿAynī (1360–1453) poolt *al-Hidāya*’le tehtud kommentaar *al-Bināya fī šarḥ al-hidāya*,¹⁷ mille kuuenda köite lehekülgedel 489–751 on *Kitāb as-sayar*’i tekst koos al-ʿAynī väga põhjalike kommentaaridega (lehekülje ülaosas on *al-Hidāya* tekst, selle all al-ʿAynī kommentaar).

Al-Hidāya kujutab endast kontsentreeritud mõttega, vahel üsnagi raskesti arusaadavat teksti klassikalises araabia keeles, mille mõistmise eelduseks on hea islami õiguse, ajaloo, olustiku, Koraani ja sunna ning teistegi õiguslaste tööde tundmine. Al-ʿAynī selgitab põhjalikult tekstis leiduvaid termineid, nimesid ja vahel ka araabiakeelseid sõnu, mil-line kommentaarium oli ka siinkirjutajale suureks abiks.

3. Mittemuslimid *al-Hidāya* käsitluses

Islami suhet teiseusksetega käsitleb *al-Hidāya* raamat nr 9 pealkirjaga *Kitāb as-sayar* — *Sōjakāikude raamat* (al-ʿAynī 1990: 6, 489–751), kuid mida on pealkirja vokaliseerimata tekstides võimalik lugeda ka kui *Kitāb as-sayr* — *Käitumisjuhendi raamat* või *Kulgemise raamat* (või ka mitmuses *Kitāb as-siyar* — *Käitumisjuhendite/Kulgemiste raamat*). See

¹⁷ Edaspidi: al-ʿAynī 1990.

kujutab endast mahukat, sissejuhatuseks ja üheksaks peatükiks jagatud põhjalikku ülevaadet muslimite suhetest uskmatute ja nende valdustega, mis algab üldise olukorra määratlusega islami ja uskmatause (kõik teised religioonid) vahel, vaatleb põhjalikult lahingutegevust uskmatute vastu ja nendelt saadava sõjasaagi jagamist ning lõpeb peatükkidega keskvoimu vastastest islamimässulistest. Kuna see sadu lehekülgi hõlmav osa *al-Hidāya*'st on tõlkimiseks liiga mahukas, kuid samas keskne islami tekst mittemuslimite kohta, siis teen järgnevalt kokkuvõtte *Kitāb as-sayar*'i üheksa peatüki sisust, millele järgneb sissejuhatuse ja esimese peatüki osaline tõlge.

Sissejuhatus ja I peatükk. Sissejuhatus ja esimene peatükk pealkirjaga „*Kayfiyah al-qitāl*“ — „Taplusviisid“ (al-'Aynī 1990: 6, 496–513) sätestab islami üldise põhimõtte, et džihaad on kogukondlik kohustus (*farḍ kifāya*) juhul, kui islam ründab uskmatuid. Sellisest sõjast islami levitamise nimel peab osa võtma nii palju võitlusvõimelisi mehi, kui seda on vaja eduka pealetungi läbiviimiseks, ning uskmatute vastased ofensiivid peaksid toimuma muslimite pealiku eestvedamisel regulaarselt.¹⁸ Juhiks on kaliif, piiriäärse piirkonna asevalitseja või mõni muu juht — sageli kasutatakse sellises kontekstis arhailist terminit imaam ehk usujuht. Neil tingimustel loetakse džihaadikohustus kogukondlikult täidetuks. Islamimaailma vaen muu maailma vastu kestab aegade lõpuni või islami võiduni. Sätestatakse mittemuslimite ründamise teoreetilised alused ja läbiviimise meetodika: võideldakse seni, kuni paganad nende hulgast kas astuvad islamisse või võitlevad surmani, monoteistidele aga jäetakse ka kolmas võimalus — alluda islamiriigile pearaha maksvate ja õigustes tugevalt piiratud *ḍimmī*'dena.¹⁹

Vaenlase rünnaku puhul²⁰ on džihaad isikupõhine kohustus (*farḍ 'ayn*), kui kõik meessoost võitlusvõimelised muslimid peavad vaenlase vastu kas sõdima või muul moel nende vastu hakkama ning nende naised, lapsed ja orjad võivad neid aidata või ka ise vaenlase vastu sõdida.

¹⁸ Hilisemates töödes kujuneb arvamus, et sellised uskmatute vastased rünnad peavad toimima vähemalt kord aastas — vt Ḥawwā 1994: 3236.

¹⁹ Selliseid põhimõtteid kokkuvõetuna hilisemas islami õiguses vt Khadduri 2006: 59–66.

²⁰ Kuigi otsesõnu siin seda ei öelda, oli selleks ajaks välja kujunenud arusaam, et kõik need muslimite vallutatud alad, kus juba šariaat õiguskorralduslikult kehtib, on islami põlised alad ning nende ründamine mittemuslimite poolt on ka rünne islami vastu, millele vastu hakkamine kujutab endast isikupõhist kohustust (vt Khadduri 2006: 155–157).

Islami koolkondade seisukohti võrreldes peetakse lubatavaks mittemuslimite ründamist ka islamikutsungit (*da'wah*) esitamata, viidates seejuures prohvet Muḥammadi praktikale;²¹ uskmatusel likvideerimisel sõjaolukorras peetakse lubatavaks muslimitest naiste, laste jt võitlusvõimetute hukkumist muslimite käe läbi; lubatud on vaenlase alade/vara põletamine, üleujutamine ja kõik teised edu toovad sõjapidamismeetodid; lahingu käigus võib tappa vaenlase naise ja lapsi juhul, kui need võitlusest osa võtavad; autor juhib tähelepanu asjaolule, et osa õiguskoolkondi lubab tappa ka vaenlase vanureid ja vigaseid.²²

II peatükk „*Al-Muwā'adah wa man yağūz amānahu*“ — „Vahe-rahust ja sellest, kelle kohta kehtib turve“ (al-'Ayni 1990: 6, 514–532) käsitleb mittemuslimitega sõlmitavaid rahulepinguid ning neile islami territooriumil viibimiseks kaitse (*amān*) andmise ja selle toimimise põhimõtteid.

Selgitatakse, et mittemuslimitega sõlmitav rahu saab olla vaid ajutist laadi, sest üldine eesmärk on kõigi uskmatusel allutamine islamile. Prohvet Muḥammadi ja Meka paganate vahel 628. a sõlmitud Ḥudaybiyyah' kokkuleppe eeskujul on rahulepingute standardperioodiks kümme aastat, mida võib vajaduse korral ka pikendada. Rahulepingu võib tühistada siis, kui islam sellisest teguviisist kasu saab, nii nagu Muḥammad tühistas Ḥudaybiyyah' kokkuleppe 630. aastal. Kuid siis peab vastaspoolt tühistamisest teavitada ning enne vaenutegevuse alustamist tuleb oodata, veendumaks, et teade on jõudnud vastase valitsejani ja tühistamisteade vaenlase maal levinud. Sõjategevust võib alustada ette teatamata aga juhul, kui uskmatusel ise rikuvad rahulepingut. Uskmatusel valitseja teadmata nende väikse rühma sooritatud röövretke või mõne sõjasalga lokaalset tegevust ei peeta lepingu rikkumiseks.

Mittemuslimitega peetavat sõda islami üldise võidu nimel võib rahu sõlmimisega peatada vaid juhul, kui muslimid pole konkreetsel hetkel võimelised uskmatusel ründama; kui uskmatusel pakuvad rahu sõlmimise nimel raha või materiaalseid väärtusi, võib neid vastu võtta vaid siis, kui islamiriigil on otsene vajadus pakutavate vahendite järele. Mittemuslimite poolt islamiriigile rahu nimel makstud raha arvestatakse uskma-

²¹ 9. sajandi islami õigustöodes veel vaieldi selle üle, kas kutsungit ikka on vaja tingimata esitada (vt Abū Yūsuf 2017: 1266–1272).

²² Selliseid põhimõtteid rõhutavad ka 20. sajandi tõsimeelsed islami õiguse asjatundjad (vt Ḥawwā 1994: 3237–3243).

tute alandusmaksu pearahamaksuna, mis kuulub täielikult riigile. Kui aga selline raha maksti pärast muslimite sõjaväe sisenemist uskmata valdusse, käsitletakse sellisel moel saadud raha sõjasaagina (*ḡanīmah*), millest riigile läheb viiendik, ülejäänud jagatakse sõjakäigus osalenute vahel.

Islamist loobujatele, usust lahtiütlejatele (*murtadīn*) peab enne nende ründamist andma piisavalt aega, et nad järele mõtleksid ja vabatahtlikult taas islamisse astuksid, kuid raha nendelt rahu nimel vastu võtta ei tohi. Kui aga raha siiski juba vastu võeti, siis tuleb neid ikkagi rünnata, ilma et neile raha tagastataks, sest usust lahtiütleja ei saa erinevalt *ḡimmi*'dest või uskmatastest kaitset osta — neil on valida vaid islami tagasivõtmise või surma vahel.

Muslimitel on rahulepingu sõlmimise eesmärgil keelatud ja häbitav uskmatastele raha pakkuda — seda võib teha vaid äärmisel tarvidusel ja suure ohu korral islamile. Uskmatastele on keelatud müüa sõjapidamiseks vajalikku, nagu relvad, raud, hobused jms.

Muslim, olgu ta mees või naine, võib anda uskmatale islamimaailma sisenemiseks kaitse/turbe (*amān*), millest peavad kinni pidama kõik teised muslimid. Seda saab tühistada vaid juhul, kui turbe saanud isik (*musta'mīn*) ilmutab vaenulikke kavatsusi — sellisel juhul tuleb neile teatada *amān*'i tühistamisest.

ḡimmi'd (s.t islami võimu all elavad uskmata) *amān*'i anda ei saa. Hullumeelse ja alaealise antud *amān* ei kehti; kehtetu on uskmataste poolt vangistatud muslimite antud *amān* uskmatastele islamimaailma sisenemiseks, samuti ei kehti uskmataste aladel islami vastu võtnud ja sinna elama jäänud muslimite antud *amān* uskmatastele sisenemiseks islamimaailma.

III peatükk „*Al-Ḡanā'im wa qassamatuhā*“ (al-'Aynī 1990: 6, 533–599) — „Sõjasaagid ja nende jaotamised“. Nagu teistes islami õigusalastes töödes, on ka siin mittemuslimite teemadest kõige mahukamalt ja põhjalikumalt käsitletud uskmatastelt võetava sõjasaagi küsimusi. Peatüki mahukus osutab muslimite vallutuste peamisele motiivile, milleks on sõjasaak.²³ Silmas tuleb pidada sedagi, et enamjaolt on tegu teoreetilise

²³ Näiteks aš-Šaybānī töös *Siyar* hõlmab selline sõjasaagi temaatika kolmveerandi mahust; tähelepanuväärselt suur on selle teema maht ka Abū Yūsufi töös *Kitāb al-ḡarāḡ*, veidi väiksem aš-Šāfi'i töös *Kitāb al-umm*. Sisuliselt kordavad selle peatüki põhimõtted mitte midagi sisulist lisamata, kuid mahukalt täiendades juba esimeste õigustööde seisukohti (vrd Abū Yūsuf 2017: 846–849, 858–862, 1283–1290).

käsitlusega, millest arvatavasti ei peetud kinni sõjasegaduse ajal ja vahel ka võimukate väepealike otsusel.

Sõjasaagi jagamine toimub islami aladele tagasi jõudes; üks viiendik uskmatutelt võetavast läheb riigituludesse, neli viiendiku sõjasaagist jaotatakse džihaadist vahetult osavõtjate vahel. Kui pärast sõjakäiku uskmatute ala (*dār al-ḥarb*) ei liideta islamialadega (*dār al-islām*) ja sealt lahkutakse, tuleb kõik sinna jääv vähegi väärtuslik (hooned, viljasaak, viljapuud, kariloomad) hävitada või muuta kasutuskõlbmatuks. Islamiiriigiga liidetud alad, eriti siis, kui nende omanikud on sõjategevuse käigus hukkunud või põgenenud, muutuvad riiklikuks maavalduseks (*ḥayʿ*) või jagatakse osa nendest muslimite vahel maavaldusteks; uskmatud maksustatakse pearahamaksuga (*ḡizya*), neile jäetud maad ja varad aga varamaksuga (*ḥarāḡ*). Tekstis tunnistatakse õiguskoolkondade arvamuste lahknemist küsimuses, kas islamiriigile on kasulikum, kui kinnisvara ja maavaldused lähevad üle muslimitele või kui islamiriigile alistunud ja *ḍimmiʿ*deks muutunud elanikele jäetakse nende omand alles, kuid seda maksustatakse islamiriigi heaks. Omandi sõjasaagina äravõtmise korral soovib *al-Hidāya* jätta elanikele äraelamiseks vajalikul määral vara.

Mittemuslimitest sõjavangid võib valitseja lasta kas hukata, orjastada, või vabastada, jättes nad viimasel juhul *ḍimmiʿ*dena islamiriigi alamateks, kuid keelatud on vabaks lasta islamist loobujaid, kes islamist lõpliku keeldumise korral hukatakse. Keelatud on lubada sõjavange tagasi nende kodumaale, sest seeläbi tugevdataks uskmatute leeri.

Kui vangid võtavad vastu islami, siis on nende hukkamine taunitav, kuid samas võib neid teha orjadeks. *Al-Hidāya* tunnistab, et õiguskoolkonnad lahknevad küsimuses, kas vange võib vahetada uskmatute käes olevate muslimitest vangide vastu: mõne arvates võidavad sellise vahetusega rohkem uskmatud kui muslimid ja seega peaks see olema keelatud. Üksmeelt pole ka küsimuses, kas uskmatud võivad oma vange välja osta — ühed ütlevad, et võivad, viidates Badri lahingule 624. a, kui Meka uskmatud oma vange Muḥammadilt välja ostsid, teised keelavad, öeldes, et uskmatud saavad tagastatavatest vangidest rohkem kasu kui islamiriik neile makstavast lunarahast. Keelatud on vahetada islami vastu võtnud vangi uskmatute käes oleva muslimi vastu juhul, kui on oht, et selline uusmuslim võib uskmatute juures islamist loobuda.

Ennast korrates rõhutatakse, et vaenlase territooriumile korraldatud sõjakäigult tagasi pöörduv väejuht peab hävitama seal asuvad varad,

mida ei saa kaasa võtta, et sel viisil uskmatuid nõrgestada: kinnis- ja vallasvara tuleb purustada ja/või põletada, loomad tappa ja võimaluse korral ka põletada, et vaenlane isegi surnud loomadest kasu ei saaks. Mida ei saa kaasa võtta, põletada ega purustada, tuleb maha matta, uputada või peita vaenlasele teadmata kohta. *Al-Hidāya* möönab, et üks sunniitlik õiguskoolkond neljast, nimelt Šāfi'i koolkond, sätestab, et loomi võib sõjakäigul tappa vaid söögiks.

Sõjasaagi jagamine toimub pärast islami valdustesse tagasi jõudmist; vaid Šāfi'i koolkond arvab, et saak kuulub jagamisele vaenlase territooriumil kohe pärast selle võtmist. Saak kuulub võrdselt jagamisele nii lahingus/vallutuses osalenud peavägede kui ka sõjakäigule väljunud, kuid lahingust otseselt mitte osavõtnud abivägede vahel. Võrdse osa saavad ka sõjakäigule suundunud, kuid väejuhile teadaoleval põhjusel, näiteks haiguse/vigastuse tõttu sõjakäigult lahkunud/eemalejääjad.

Samaväärse osa sõjasaagist saavad ka abiväed, juhul kui need võtsid osa sõjategevusest vaenlase alal ja/või tagasid sealt turvalise taandumise; vaid aš-Šāfi'i arvab, et sõjasaak jagatakse vaid otseselt lahingutegevuses osalenud vägede vahel. Sõjaväega kaasas olev abipersonal saab sõjasaagist osa vaid juhul, kui osaleb otseselt sõjategevuses.

Kui tagasipöörduval sõjaväel ei jätku saagi äraviimiseks transpordivahendeid (vankreid, koormaloomi), jagatakse sõjasaak vaenlase maal deposiidina sõdurite vahel, kes toimetavad selle ise islami valdustesse ning tagastavad õiguspäraseks jaotamiseks. Kui sõdur sureb vaenlase alal, pole pärijatel õigust osale tema saagist, aga nad pärivad tema saagi siis, kui ta juhtub surema islami valdustesse tagasi jõudnuna. Vaid Šāfi'i koolkond arvab, et vaenlase alal pärast lahingut surnud muslimi vara pärivad tema omaksed.

Lubatud on vaenlase territooriumil sõjasaagis leiduvaga enda ja loomade toitmine/hooldamine, kuid on keelatud veel jagamata toidu ja sööda müük; äärmise vajaduseta on keelatud sõjasaagiks saadud rõivaste ja tekstiili kasutamine enne selle jagamist.

Kui uskmatu võtab vaenlase alal enne sinna korraldatud muslimite sõjakäiku vastu islami, on tema, ta pere ja vara, sh orjad, muslimite jaoks puutumatud, kuid tema maavaldus võib saada islamiriigi riikliku maavalduse osaks. See osa sellise muslimi varast, mis on tema uskmata sugulaste valduses, läheb islamiriigile, nagu ka tema need orjad, kes talle ei kuulu ja sõdivad muslimite vastu.

Viiendik sõjasaagist läheb riigile, ülejäänud jagatakse sõjakäigus osalejate vahel: üks osa jalamehele, kaks (osa õiguskoolkondade arvates kolm) osa ratsanikule. Ratsanikuna sõjakäigule asunu ja vaenlase alal hobuse kaotanu saab ikkagi ratsanikule mõeldud saagi osa, nagu saab jalamehe osa jalamehena sõjakäigule asunu ja vaenlase alal ratsanikuks saanu; vaid aš-Šāfi'i arvab, et lähtuda tuleb asjaolust, kas sõdur antud lahingutegevuse ajal oli ratsanik või jalamees.

Muslimite sõjakäigus osalenud orjad, naised, lapsed ja *dimmi'd* sõjasaagist osa ei saa, kuid sõltuvalt olukorrast võib väejuht neile saagi hulgast midagi määrata, kui nad taplusest osa võtavad.

Sõjasaagiks peetakse riiklikult korraldatud sõjalise aktsiooni tulemusel uskmatutelt saadud vara, mitte aga väikse rühma muslimite poolt vaenlase alal toime pandud ja valitseja heakskiiduta sooritatud röövimise tulemit. Kui aga väike rühm muslimeid saadab sellise teo korda islami võimude heakskiidul, siis osa õpetlasi peab vajalikuks viiendiku eraldamist riigile, osa mitte.

On kiiduväärne, kui valitseja/väejuht innustab sõdureid vapruste eest neile saagi hulgast eritasusid lubades ja neid kohe pärast lahingut välja jagades: näiteks võib enne lahingut lubada, et vaenlase juhi või mõne üliku seljas olevad riided, relvad ning muu kaasas oleva vara, mis muidu peaks kuuluma jagamisele mineva sõjasaagi hulka, saab tema tapja; vaid aš-Šāfi'i arvates kuulub selline vara alati tapjale. Sama kehtib vaenlase naiste kohta, kes kuuluvad üldise sõjasaagi hulka juhul, kui neid pole eritasuna lubatud neid lahingus omandanud sõduritele. Lahtine on küsimus, kas eritasuna saadud naisega võib juba vaenlase maal sugulisse vahekorda astuda või neid edasi müüa.²⁴

IV. Saagijagamise keerukaid eriolukordi, kus vallutuse käigus saadud omand uskmatute ja muslimite vahel korduvalt omanikku vahetab, vaatab IV peatükk „*Istīlā al-kuffār*“ — „Uskmatute hõlvamine“ (al-ʿAynī 1990: 6, 600–617).

Näiteks kui uskmatud türklased²⁵ saavad bütsantslaste vara võttes selle õiguspäraseks omanikuks ja kui pärast seda muslimid neid türklasi võidavad, saab muslimite õiguspäraseks omandiks nii türklaste

²⁴ Vrd Abū Yūsuf 2017: 1293–1294.

²⁵ *Al-Hidāya* kirjutamise ajal olid veel mõned türgi hõimud mittemuslimid, kuid selleks ajaks peeti türklasi valdavalt juba islamimaailma osaks.

Bütsantsilt võetud vara kui ka türklaste endi vara, kui see on ära viidud muslimite territooriumile ja seal sõjasaagina ära jagatud. Samal moel — kui uskmatud vallutavad muslimite ala, on selline vallutus küll ebaseaduslik, aga kui uskmatute poolt muslimitelt võetud röövsaak viiakse uskmatute territooriumile, saab see uskmatute õiguspäraseks varaks. Järgnevad puht teoreetilised erijuhtumite analüüsid keerukatest uskmatutega seotud omandivahetuse olukordadest.

V peatükk „*Al-Musta'aman*“ — „Turbe omaja“ (al-'Aynī 1990: 6, 618–639) käsitleb *amān*'i andmise ja toimimise põhimõtteid, mis lubavad uskmatutel islami aladel ja muslimitel uskmatute aladel viibida, ja selliste olukordadega seotud omandiküsimusi.

Kui muslim läheb kaupmehena ja *amān*'i omades uskmatute maale, ei tohi ta kahjustada sealseid elanikke ega nende vara. Uskmatute juures viibiv muslim ei pea *amān*'iga sätestatud kohustustest uskmatute vastu kinni pidama juhul, kui teda seal rünnatakse. Kui *amān*'i omav muslim lahkub uskmatute juurest temale mittekuuluva varaga, saab ta selle õiguslikuks omanikuks islami aladel, kuid selline teguviis on taunitav, kui muslimite ja uskmatute vahel valitseb ajutine rahu.

Islami alade täitevvõimu esindaja (*qāḍī*) ei sekku olukordades, kui näiteks uskmatute juures *amān*'i omanud muslim tuli uskmatute varaga islami aladele, kuhu saabub ka *amān*'i omav uskmatu oma vara tagasi nõudma, või kui näiteks uskmatu võtab oma maal ebaõiglaselt teise mittemuslimi vara, tuleb *amān*'i omades sellega islami alale ja sinna saabub ka *amān*'i omav varaomanik. Järgnevad veelgi keerukamad ja pigem õigusteoreetilised erijuhtumite analüüsid.

Kui uskmatu tuleb *amān*'i omades islami aladele ja jääb sinna kauemaks kui aasta, peab ta hakkama pearahamaksu tasuma, sest uskmatu võib pikka aega islami aladel olla vaid *ḍimmī* või orjana, sest kui ta pole kumbki neist, siis on oht, et ta osutub uskmatute salakuulajaks. Kui võimud teavitavad uskmatut enne aasta möödumist pearahamaksu maksmise vajalikkusest, aga ta lahkub enne aasta täissaamist, ei tohi talle lahkumisel takistusi teha ega pearahamaksu nõuda. Valitseja korraldusel võib islami alal lubatavat viibimise aega siiski lühendada.

Kui *amān*'i omav uskmatu ostab islami valdustes riigi maksustatud maavalduse, muutub ta mõne aja möödudes *ḍimmī*'ks. Kui islami alale tuleb *amān*'i omav uskmatu naisterahvas, abiellub *ḍimmī*'ga ja jääb sinna elama, muutub see naisterahvas ise ka *ḍimmī*'ks, sest ta sõltub ju oma

mehest. Kui *amān*'i omav uskmatu meesterahvas tuleb islami alale ja abiellub seal *ḍimmī*'st naisega, ei muutu ta ise kohe *ḍimmī*'ks, sest tal on ju vabadus naisest lahutada ja lahkuda.

Järgnevad keeruliste erijuhtumite analüüsid: näiteks, mis saab uskmatu varast, kui uskmatu tuleb muslimite juurde, võtab vastu islami, aga tema vara ja lapsed jäävad uskmatute juurde ning muslimid vallutavad sõjaretke käigus selle vara ja lapsed.

VI peatükk „*Al-uṣr wa al-ḥarāğ*“ — „Kümnis ja maamaks“ (al-'Aynī 1990: 6, 640–661) vaatleb maamaksu nimega *al-ḥarāğ*, käsitledes põhjalikult selle maksu kohaldamise põhimõtteid ja määrasid.²⁶ See aga kuulub juba pigem halduse kui mittemuslimite temaatika hulka ja võib seega siinkohal vaatluse alt välja jääda.

VII peatükk „*Al-Ğizya*“ (al-'Aynī 1990: 6, 662–682) — „Pearaha“. Tulenevalt Koraani kohast 9.29 („Tapelge nendega, kes ei usu Allahit ega viimset päeva, ei keela seda, mille keelas Allah ja tema Saadik, ega allu tõelisele usule — nendega, kellele pühakiri on antud, kuni nad on toonud pearahamaksu oma käega ning on alandatud.“) sätestatakse põhjalikult *ḍimmī*'de olukord ja vaadeldakse nende maksustamist:²⁷ nagu juba varasemates *ḍimmī*'de käsitlustes, määratletakse ka siin sõltuvalt uskmatute varanduslikust seisust pearaha maksuks aastas 12–48 dirhamit, mis autori sõnul on omamoodi kompensatsioon nende kui uskmatute ellujätmise eest.²⁸

Pearaha (*ğizya*) kogutakse islamiriigile alluvatelt kristlastelt, juutidelt ja zoroastriidelt ning selle maksmine on märk *ḍimmī*-lepingu kehtimisest. Kui aga muslimid ründavad mittemuslimeid ja vallutavad nad nii kiiresti, et alistumislepingut ei jõuta sõjategevuse käigus sõlmida, võib vallutatud alade elanikud sõjasaagina orjastada. Pearaha ei koguta

²⁶ Kuna selle peatüki temaatika on sarnane ja osaliselt kattub vastava kohaga Abū Yusufi tööst *Kitāb al-ḥarāğ* (vt Peterson 2016 ja Abū Yūsuf 2017), siis siinkohal ma sellel pikemalt ei peatu.

²⁷ See kujutab endast Abū Yusufi *Kitāb al-ḥarāğ*'i teema osalist kordamist, osalist edasiarendamist — vrd. Peterson 2016: 863–869.

²⁸ *Ğizya* terminit selgitavad araablastest keeleteadlased kui kompensatsiooni islamile selle eest, et uskmatud ellu jäetakse. Termin *ğizya* määratlusi selle ajastu araabiakeelsetes sõnaraamatutes vt al-Farāhīdī 1980–1985: 6, 164; eriti põhjalikku *ğizya* olemuse filoloogilist selgitust *hadith*'ite põhjal vt Ibn Mansūr 1981: 1, 621, viimane veerg, ja 622, esimene veerg; keskaegseid araabia sõnaraamatuid kokku võttev on *An Arabic-English Lexicon* (vt Lane 1863–1893, 2: 422).

araabia paganatelt ega islamiusust taganejatelt, kelle suhtes kehtib põhimõte „islam või surm“.

Pearaha maksavad vaid täisealised töövõimelised ja sissetulekut omavad mehed. Nagu viljatu maa puhul, mille pealt maksu ei nõuta, on pearahamaksust vabastatud vaesed ja elatusvahenditeta isikud, samuti orjad ja kristlikud mungad. Pearaha ei pea maksma islamisse astujad, kelle võlgnevuski varasema perioodi eest kustutatakse, sest kujutab ju pearaha endast karistusmaksu uskmatus eest; seda ei võeta ka surnute pärijatelt.

See peatükk sätestab ka *ḍimmī*'de usuelu üldised vormid ja käitumise: *ḍimmī*'del on keelatud ehitada linnades uusi pühakodasid, kuid vanu võib parandada. Võrreldes varasemate õigustöödega lisatakse säte, et kuivõrd islamit ei esine küldes ega maa-asulates,²⁹ on raamaturahval seal lubatud pühakodasid rajada. Autor märgib ka, et mõned õigusteadlased peavad pühakodade ehitamiskeeldu siiski kehtivaks ka väikestes asulates. Täielikult on uskmatusel keelatud Araabias pühakodade rajamine ja seal viibimine.

Ḍimmī'd peavad eristuma muslimitest riietuse ja käitumise poolest: neil on keelatud ratsutada, kanda relvi ning muslimite riietega sarnased riided; nad peavad linnapildis erinema muslimitest riietuselt ja vöö asemel peavad nad oma keskkoha ümber sõlmima köielaadse eseme nimega *zunnār*. Sest, nagu autor selgitab, kui *ḍimmī*'d oleks muslimitest eraldamatud, võidaks neid juhtumisi kohelda samasuguse asutusega, nagu peab kohtlema muslimeid. Äärmisel juhul tohivad *ḍimmī*'d ratsutada vaid hädaolukorra puhul, kuid peavad seda tegema muslimitest erinevalt ja muslimit kohates sedamaid hobuselt maha ronima. *Ḍimmī*'de elamud peavad olema märgistatud; ka kõige rikkamad *ḍimmī*'d ei tohi kanda uhket riietust. Kui *ḍimmī*'d keelduvad pearaha maksmisest või rikuvad sätestatud piiranguid, toob see kaasa orjastamise või surmanuhtluse.³⁰

²⁹ Al-Margīnānī kirjutas oma töö eelnevate sajandite õigustraditsioonide põhjal, kui vallutajad araablased elasid peamiselt suurlinnades ja võimukeskustes; alles al-Margīnānī ajal ja edaspidi hakkas islamimaailma maarahvas hulgaliselt islamisse astuma.

³⁰ Siinkohal tuleb märkida, et selliste *ḍimmī*-reeglite arendamisega jõudis islamivõimu all elavatele rahvastele kätte karm ajajärk, kui nende tagakiusamine võttis laialdased mõõtmed ning hakkas ilmuma kümneid *ḍimmī*'sid, kristlasi ja juute vaenavaid kirjutisi, mis tõi kaasa massilise islamisse pöördumise kõikjal islamimaailmas. Sissejuhatavalt *ḍimmī*'de olukorrast ja nendevastastest kirjutistest islamimaailmas vt Ibn Munqid̄ 2015: 112–129. Erikäsitlust *ḍimmī*'de olukorrast vt Tritton 1930 ning ka iisraeli teadlase töid: Ye'or 1985, Ye'or 1996, Ye'or 2001; samuti Waardenburg 1999.

VIII peatükk „*Al-Aḥkām al-murtadīn*“ — „Seadused apostaatikute kohta“ (al-ʿAynī 1990: 6, 697–734) ei lisa suurt midagi juurde juba esimestes õigustöödes väljakujunenud seisukohtadele: usust loobujat tuleb veenda islamit tagasi võtma, andes talle kolm päeva mõtlemiseks, ja keeldumise korral hukata; on taunitav, kui keegi tapab usust loobuja enne, kui talle islamiusku selgitatakse ja püütakse teda veenda, kuid sellist apostaatiku tapjat ei karistada mitte mingil moel.³¹ Islamiõpetlased pole ühel meelel küsimuses islamist loobunud naiste osas: ühed arvavad, et neid tuleb hoida vangistuses ning pekstes mõjutada islamit tagasi võtma, teised aga sätestavad mõjutustegevuse luhtumise korral nende hukkamise.³²

Kuid erinevalt varasematest õigustöödest käsitleb *al-Hidāya* väga põhjalikult usust loobunu vara küsimusi: enne usust loobumist omandatud vara läheb hukatu muslimitest sugulastele, aga uskmatusel ajal omandatud vara läheb riigile; naissoost islamist loobuja vara antakse pärast tema surma tema pärijatele. Välismaale põgenenud usust loobuja vara pärivad tema muslimitest sugulased, kuid on sätestatud arvukaid eriolukordi sõltuvalt sellest, kas ta sureb seal *dār al-ḥarb*'is, pöördub tagasi islami alale ja kahetseb — sarnased ja teised keerukad ning pigem teoreetiliste olukordade kirjeldused hõlmavad suure osa peatükist. Näiteks kui muslim on pärast usust loobumist suguühites oma kristlasest orjatariga, põgeneb seejärel välismaale või hukatakse, siis pärib orjatarist sündinud laps isa vara vaid sel juhul, kui orjatar võtab vastu islami. Või kui usust loobuja põgeneb varaga välismaale, millise ala aga vallutavad muslimid, siis saab tema varast muslimite sõjasaak. Kui usust loobuja põgeneb välismaale, naaseb seejärel korraks islami valdustesse, viib ära oma vara, aga seejärel muslimid vallutavad selle uskmatusel ala, kus ta asub, ja võtavad tema vara sõjasaagiks, siis sel juhul tuleb see vara loovutada sugulastele, kui usust taganeja sugulased avastavad tema vara sõjasaagi hulgas enne selle ametlikku laialijagamist.

IX peatükk „*Al-Baḡāh*“ — „Mässajad“ (al-ʿAynī 1990: 6, 735–751) vaatleb islamiriigi tegevust nende muslimite vastu, kes islamiusust loobumata mässavad islamivalitseja vastu. Nendesse suhtutakse palju leebemalt kui islamiusust loobujatesse või uskmatusesse: keskvõimule

³¹ Vt sellest ka Abū Yūsuf 2017.

³² Vrd. Abū Yūsuf 2017: 1107–1114.

vastu astujaid peetakse muslimiteks seni, kuni nad ise islamist lahti ei ütle, kuid nendega sõdimine ja nende hukkamine on sellest hoolimata lubatud. Esmalt peavad võimud veenma mässajaid kuuletuma. Mässu ärahoidmiseks võib vajaduse korral kohe kasutada jõudu, kuid võimalusel tuleb selliste mässajate tapmisest hoiduda. Neid võib tappa näiteks juhul, kui on vangistatud rühm mässulisi, aga tekib oht, et nad põgenevad ja liituvad mässuliste põhijõududega — siis tuleb hukata nii terved kui ka haavatud vangid. Keelatud on orjastada mässajate perekonnaliikmeid või võtta nende varandust sõjasaagiks. Lubatud on kasutada mässajate relvi ja hobuseid nende endi vastu võitlemiseks.

Kui mässajad on kogunud makse, siis pärast nende käes olnud alade vallutamist islamivõimude poolt ei saa sealsetelt elanikelt enam samu makse sisse nõuda, sest valitseja peab maksu eest kaitset pakkuma. Ei saa karistada mässajate leeris üksteise vastu toime pandud kuritegude eest pärast mässajate allutamist, kui mässajatel oli võimutäius. Taunitav on relvade ja sõjamoona müümine mässajatele, kuid ei ole keelatud kaubelda mässajate valduses olevate linnadega.

Sõjakäikude raamat — *Kitāb as-sayar*

[Sissejuhatus]

[489] *As-sayar* on mitmus [sõnast] *sīrah*, märkides asjaajamise viisi [*ṭarīqah fī al-umūr*]; islami õiguses märgitakse [terminiga] *sayar* Prohveti (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) sõjakäike.

[490] Džihaadikohustus on täidetud islami kogukonna poolt³³ juhul, kui mingi osa rahvast selle täide viib, vabastades teised selle täitmisest. Selle kohustuse kohta on öelnud Kõigevägevam: „Ning tapelge te kõik paganatega, nii nagu nemad kõik teiega taplevad.“ (Koraan 9: 36) Ning Tema [Muḥammad] (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) on öelnud: „Džihaad kestab ülestõusmis-päevani“³⁴ [491], pidades silmas sõja kohta käivat kohustust. Kuid džihaad kujutab ju endast kogukondliku kohustust [*farḍ ‘ala kifāyah*], sest sõda pole isikupõhine kohustus [*farḍ al-‘ayn*].³⁵ Sest on ju sõda oma olemuselt pahe, olles kohustuslik vaid usklikele Allahi usu edendamiseks ja jumalike seaduste kaitsmiseks. Ning kui osa [muslimeid] täidab selle kohustuse, on ülejäänud

³³ *al-ḡihād farḍ ‘ala kifāyah* — siin esineb džihaaditeooria peamisi põhimõtteid tehnilise terminina *farḍ kifāyah*, mis on kogukondliku iseloomuga kohustus, mille kohaselt džihaadikohustus on täidetud kõigi muslimite poolt juhul, kui selle viib ellu rühm muslimeid. Näiteks kui Umajjaadide või Abbassidide kalifaadi 10 000 muslimit peavad edukalt džihaadi mittemuslimite vastu, vallutavad/rüüstavad uskmatute alad ja saavad sõjasaagi või pööravad mingi piirkonna islamiusku, siis loetakse džihaadi kohustus täidetuks kogu kalifaadi 50-miljonilise elanikkonna poolt.

³⁴ See lühike *hadith*, mis esmakordselt jõudis käibesse 9. sajandi traditsionalisti Muḥammad ibn ‘Isā at-Tirmiḍi sunnakogumikus *Ḡāmi‘ at-Tirmiḍi* (at-Tirmiḍi 2007, Vol. 3: 432, nr 1694), kordub järgnevatel sunnatöodes ja nagu nähtub siinkohal *al-Hidāya*’st, omandab see šariaadis keskse tähenduse. See on saanud ka tänapäeva tõsimeelsete muslimite ja islamiäärmuslaste seas populaarseks ning lausa hüüdlauseks, näiteks nii Sayyid Qutbi sõnumis (Kepel, 1985: 54; Ye’or 2001: 199) kui ka islamiliikumiste loosungina (Arafat 2017: 110, 121, 241).

³⁵ *farḍ al-‘ayn* — iga muslimi individuaalne kohustus, milleks on palvetamine, paastumine jt islami põhialused, mida muslim peab isiklikult täitma. Vastupidi *farḍ kifāyah*’i põhimõttele ei saa muslimite kogukond vabastada muslimit ega muslimite rühma individuaalsetest kohustustest. Piltlikult öeldes: kui terve islamikogukond täidab palvetamise kohustust ja üks muslim nende hulgast seda ei täida, siis kogukonnana on muslimid Allahi ees kohustuse täitnud, kuid palvest mitte osa võtnud inividid on oma individuaalse kohustuse täitmata jätmise tõttu Allahi ees ikkagi süüdi.

sellest vabastatud sarnaselt surnute eest peetavate palvete puhul.³⁶ Kui aga seda kohustust ei täida mitte keegi, langeb süü selle hülgamise pärast kogu rahvale. Kui see aga oleks kohustuslik kõigile, siis kõigi poolt seda täide viies [492] ei saaks ju džihaadi jaoks koguda sõjavarustust ega relvi.

Seega, see on kogukondlik kohustus, välja arvatud üldise sõjakutsungi puhul [vaenlase rünnaku korral], kui sellest saab isikupõhine kohustus, sest ütleb ju Kõigevägevam: „Asuge teele kergelt ja raskelt [relvastatuna]“ (Koraan, 9: 41)³⁷ — ja vaid sellisel juhul on džihaad kohustuslik kõigile.

[493] Taplemine uskmatutega on kohustuslik juhul, kui neile on esitatud islamikutsung, kuid nad on sellest keeldunud.

Al-'Aynī kommenteerib seda lauset põhjalikult, terve lehekülje ulatuses:

„Taplemine uskmatutega on kohustuslik juhul, kui neile on islamisse esitatud kutsung, kuid nad on sellest keeldunud“ tähendab seda, et silmas peetakse uskmatuid, kes hoiduvad islami omaksvõtmisest või *pearahamaksu* maksimisest. Seega tuleb nendega tapelda ka siis, kui nemad ei alusta vaenutegevust. Lubatud on nendega tapelda ka keelatud kuudel, sest on ju öelnud aṭ-Ṭawrī:³⁸ „Keelatud oli nendega tapelda seni, kuni meile ilmutati Kõigevägevama poolt: „Ja kui nad taplevad teiega — tapelge nendega.““ (Koraan 2: 91). Kuid 'Aṭā'³⁹ on öelnud: „Ei ole lubatud tapelda keelatud kuudel.“ Nende keeldujate kohta ütleb Kõigevägevam oma ajaatides: „tapelge paganatega“ ning „tapelge“ tähenduses „uskmatutega“; ning Tema (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) lausub: „Džihaad kestab ülestõusmispäevani,“ ning Ta (olgu Temaga Allahi õnnistus ja

³⁶ Muslimitel on kohustuslik palvetada surnute eest ja see kohustus on kogukonna poolt täidetud, kui selle viib läbi imaam.

³⁷ Nimetatud koraanikohta 9: 41 seostavad peamised koraanikommentaariid muslimite rünnakuga 630. aastal Mediina islamiriigist u 1000 km kaugusel asuva Bütsantsi vastu, kuid seda selgitatakse kaitsesõjana, sest mingil teadmata põhjusel arvas prohvet Muḥammad Bütsantsi Mediina vastu rünnakuks valmistuvat; teise põhjusena peetakse seda sõjakäiku *farḍ al-'ayn*'i kategooria alla kuuluvaks põhjusel, et andes oma jüngritele käsu raskeks sõjakäiguks valmistuda, pani prohvet Muḥammad igaühe neist proovile, et eraldada silmakirjatsejaid tõelistest muslimitest. Vt koraani kommentaare sellest ajaadist: Ibn al-'Abbās 1992: 204; Ibn Kaṭīr 1997, Vol. 4: 155–158; vt ka Abū Yūsuf 2017: 1270–1271, märkus 175.

³⁸ Şufyān aṭ-Ṭawrī ibn Saīd (716–778), tekkiva islamiõiguse väljapaistvaid õpetlasi, kelle nimeline õiguskoolkond ei jäänud küll püsima, kuid tema nimi esineb sageli usaldusväärsete *hadith*'ite edastusahelas (*isnād*). Vt EI, 9, 770–772.

³⁹ Ilmselt peetakse silmas isikut nimega 'Aṭā' bin Abī Rabāḥ, kes oli 8. saj alguses surnud islamiõiguse asjatundja ja *hadith*'ite edastaja.

rahulolu) ütleb, „mind on kästud tapelda rahvaga seni, kuni nad lausuvad: pole teist jumalat peale Allahi.“⁴⁰

Tõepoolest, sellele käsule on öeldud ka vastupidi, nagu ütleb Kõigevägevam: „Ning tapelge nendega, kui nemad teiega taplevad,“ (Koraan 2: 191), mis ju viitab sellele, et uskmatutega taplemine on kohustuslik vaid juhul, kui nemad alustavad meiega taplemist, nagu seda ütles aṭ-Ṭawrī. Kuid vastus sellele on järgmine: see [ajaat] on tühistatud⁴¹ ütlusega [suuras], „ning tapelge nendega, kuni pole segadust“ (Koraan 8:3 9) ning ütlusega: „Tapelge nendega — kes ei usu Allahisse“ (Koraan 9: 29).

[493 jätkub] Ning pole džihaad kohustuslik lastele, sest on ju lapsed armulikkuse eeldus [494], ei orjadele ega naistele — sest omanikul ja abikaasal on eelisõigus⁴² —, ei pimedatele, vigastele ega vanuritele. Kuid vaenlase rünnaku puhul on kogu rahvas kohustatud neid tagasi tõrjuma [nii], et naine võib abikaasa loata [vaenlase vastu] väljuda või ori isanda nõusolekuta, sest taplemisest on saanud isikupõhine kohustus ning ei õiguse ega abielu läbi omamine ei ületa isikupõhise kohustuse õigusi — see on sarnane palvetamise ja paastumisega. Seega on vaenlase rünnaku puhul olukord erinev. Muidu aga [s.t kogu-kondliku džihaadi puhul] on naistel ja orjadel keelatud ilma abikaasa või isanda loata asuda sõdima, sest puudub ju muslimitel selleks vajadus [495] ja piisab teistest ning pole tarvidust rikkuda abikaasa või isanda õigusi.

Lehekülgedel 494–496 arutletakse küsimuse üle, mis vahenditest pidada džihaadi. Al-Marġinānī soovitab seda teha riiklike vahenditega, rõhutades

⁴⁰ Tänapäevani islamiõpetlaste töödes sageli kasutatav *hadith*, mis on esimest korda leitav sunniitide tähtsaimas sunnakogumikus, Muḥammad al-Buḥārī 9. sajandil koostatud töös *Ṣaḥīḥ al-Buḥārī*; vt al-Buḥārī 1997: 4, 126, nr 2946.

⁴¹ Kuna Koraanis esineb arvukalt üksteisega vastuolus olevaid ajaate, eriti kohtades, mille põhjal saab formuleerida konkreetseid seadusi, on islamiõpetlased välja töötanud mahuka žanri nimega *an-nāsiḥ wal-mansūḥ* — ‘tühistamine ja asendamine’, mille järgi loogilise ja juriidilise vastuolu korral tühistavad hilisemad ilmutused varasemaid. Näiteks ajaat 9.5: („Ning kui möödunud on keelatud kuud — siis tapke uskmatuid, kus iganes te neid leiate, haarake neid, piirake sisse, nõrgestage neid kõikjal varitsustes. Kui nemad kahetsesid ja pidasid palve ning töid almust, siis vabastage nende tee, sest tõepoolest, Allah on andestav ja armulik“) ja 9: 29 („Tapelge nendega, kes ei usu Allahit ega viimset päeva, ei keela seda, mille keelas Allah ja tema Saadik ega allu tõelisele usule — nendega, kellele pühakiri on antud, kuni nad on toonud pearahamaksu oma käega ning on alandatud“) tühistavad keskaegsete islamiõpetlaste arvates paarikümne kuni paarisaja ajaadi sisu, mis räägivad sõbralikust suhtumisest mittemuslimitesse. Sissejuhatavalt sellest põhimõttest ja viited vastavatele töödele vt Peterson, 2016: 450– 462.

⁴² Täheanduses, et sõjakohustuse ees on orja kohustus isanda ees ja naise kohustus abikaasana mehe ees primaarne.

samas, et kui olukord seda edukaks sõjapidamiseks nõuab, ei tohi võimud eriliste sõjamaksude kehtestamisega viivitada.

[497, I ptk] Sõjapidamise viisidest

Kui muslimid sisenevad sõjaalale⁴³ ning piiravad linna või kindlust, esitavad nad [piiratavatele] kutse islamisse astumiseks. Sest nagu jutustab Ibn ‘Abbās⁴⁴ (olgu temaga Allahi rahulolu), et Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) ei tapelnud rahvaga enne, kuni polnud neid islamisse astuma kutsunud; ning kui nad vastasid [nõusolekuga], hoidusid muslimid nendega taplemast [498], sest soovitu saavutati. Ning Muḥammad (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) on öelnud *hadith*’is: „Mul on kästud tapelda rahvaga seni, kuni nad lausuvad: „Pole teist jumalat peale Allahi.““ Ja kui nad keelduvad [islami vastuvõtmisest], kutsutakse neid üles maksuma pearahamaksu, sest sellise käsu andis Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) oma väepealikele [499]. Sest *pearahamaksu* maksmine lõpetab taplemise, nagu seda on öeldud pühakirjas. Kuid *pearahamaksu* maksmise õigus ei laiene usust taganejatele ega ebajumalakummardajatele araablaste hulgast. Neid pole mõtet kutsuda üles *pearahamaksu* maksuma, sest nende puhul ei lepita mitte millegi muu kui islami vastuvõtmisega, sest on ju Kõikvõimas Allah öelnud: „Te taplete nendega või nemad alistuvad.“ (Koraan 48: 16).

Ja kui uskmatud maksavad [*pearahamaksu*], siis on nemad nagu muslimid ning neil on sama [s.t kohustused ja õigused] nagu muslimitel. Sest on ju ‘Alī⁴⁵ (olgu temaga Allahi rahulolu) lausunud: „Nad toovad *pearahamaksu*, et nende veri oleks nagu meie veri ning nende vara nagu meie vara.“ Pea on *pearahamaksu* andes langetatud sarnaselt sellega, nagu on sellele viidatud [500] Koraanis — kuid Allah teab kõige paremini.⁴⁶

⁴³ *dār al-ḥarb* — sõjatallermaa, sõjaala; islami riigiteoorias ülejäänud maailm, mis ei allu muslimitele. Sissejuhatavalt sellest vt Khadduri 2006: 51–54 jj.

⁴⁴ Prohveti onupoeg ‘Abdallāh ibn ‘Abbās (u 619 – u 687) on paljude *hadith*’ite edastaja ning temale omistatakse vanima säilinud koraanikommentaari autorlus.

⁴⁵ Silmas peetakse prohvet Muḥammadi väimeest ja kasupoega ‘Alī ibn Abi Tālibi (u 605–661), kes oli aastatel 656–661 neljandaks kaliifiks ja kelle pooldajatest kujunes hiljem välja šiiitide liikumine.

⁴⁶ Siin viidatakse Koraanis (9: 29) sätestatud *ḡizya* toomisele, eriti ütlusele ‘*an yadin* — ‘oma käega’. Islami keskaegsed allikad lahkneva selles, kuidas pearaha maksmise rituaal täpselt välja pidi nägema. Hilisemad kirjeldused ütlevad, et *ḡizya* maksmise päeval kogutakse *ḡimmi*’d mõnda avalikku kohta, näiteks turuväljakule, „kus nad peavad alandlikult ootama selle koha kõige madalamas ja räpasemas osas; muslimitest ametnikud on nende

Keelatud on tapelda nendega, kellele pole varem esitatud kutsungit islam vastu võtta, sest väejuhtidele oli antud käsk kutsuda neid üles tunnistama, et pole teist jumalat peale Allahi, ning et nad teaksid, et nendega tapeldakse mitte rikkuste ega nende laste orjastamise pärast, vaid usu nimel — see võib neid kallutada [islamisse] ja tapluse lõpetada.

Ja kui tapeldakse nendega ilma neile [islamisse astumise] kutsungit esitamata, patustatakse sellega, kuid selle eest ei karistata mitte kuidagi, sest muslim ju kaitseb [islami] usku või maad ning sama [501] kehtib ka naiste ja laste tapmise kohta.⁴⁷

Ning on kiiduväärne kutsuda [enne ründamist] islamisse neid, kellele kutsung on varem juba esitatud. Kuid see pole ka kohustuslik, sest niimoodi [s.t enne rünnakut kutsungit esitamata] lubas Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) rünnata Banū al-Muṣṭaliqī hõimu.⁴⁸ Nii nad siis ründasidki [502], kokkuleppel Usāmah'ga⁴⁹ (olgu temaga Allahi rahulolu) Abnā⁵⁰ [asulat] vara hommikul ja süütasid selle, ning toimus see rünnak ju ette hoiatamata.

Ja kui uskmatud keelduvad sellest [s.t islamist või pearaha maksmisest], siis muslimid sõdivad nendega Allahit appi kutsudes. Sest ütleb ju Muḥammad (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) Sulaymān bin Baridah⁵¹ *hadith*'is: „Ja

suhtes ähvardavad ja neid alandava suhtumisega — et *ḍimmi*'d saaksid aru, et nendelt *ḡizya* vastuvõtmisega neile teene osutatakse ja et nad seeläbi surmaohust pääsevad. Maksu annavad *ḍimmi*'d üle ükshaaval ja sellega kaasneb karm kohtlemine: neid lüüakse pähe ja lükatakse toorelt kõrvale, et neile jääks mulje, et sellise kohtlemise läbi pääsevad nad möögaga pea maha raiumisest. Nii toimitakse põhjusel, et Muḥammad ja muslimite esimesed põlvned toimisid sellisel moel ning sellisel moel peavad uskmatute islamivaenlastega toimima ka muslimite viimased põlvned“ (Bat Ye'or 1985: 201).

⁴⁷ Kogu lause tähendus on selles, et kuigi vaenlast ei tohi rünnata teda enne islamisse kutsumata ega tohi tappa sõjas vastase lapsi ega naisi, siis juhul, kui muslimitest sõjamehed selliseid keelatud tegusid mingil põhjusel siiski korda saadavad, ei järgne sellele nende karistamist.

⁴⁸ Banū al-Muṣṭaliq oli Mediina lähedal asuv beduiinide hõim, kelle vastu u 625. aastal muslimite poolt korraldatud äkkrünnakule siin viidatakse. Selle hõimu ründamise lugu on põhjalikult kirjeldatud peamistes islami ajalootöödes ja Muḥammadi biograafias: Banū al-Muṣṭaliq sai muslimitelt lüüa, tapeti arvukalt selle meesliikmeid, naised-lapsed said muslimite sõjasaagiks. Sõjakäigust ja sellega seonduvast vt Ibn Hišām 1937: 725–731. Selle hõimu karm kohtlemine sai hiljem islami sõjaseaduses argumendiks, nagu see ilmneb Abū Yusufi tööst *Kitāb al-ḥarāğ* (vt Abū Yūsuf 2017).

⁴⁹ Usāmah bin Zayd sündis u 615. a, ta oli Muḥammadi orja ja andunud jüngri Zayid bin Hārīṭhahi poeg, islamiallikate andmetel juhatas ta Muḥammadi otsesel korraldusel 632. a sõjakäiku Süüria alade vastu, olles seega noorim islami sünniaja väejuht (EI 10, 913).

⁵⁰ Arabia poolsaare keskosas on teada Abnā nimeline hõim (EI I, 102); siinkohal on arvatavasti tegu mingi asulaga Süürias, mida Usāmah bin Zayd 632. a rüüstas.

⁵¹ Muḥammadi üks teise põlvkonna jüngreid ja *hadith*'ite edastajaid.

kui nad keelduvad sellest, kutsuge neid üles maksma *pearahamaksu*; kui nad keelduvad sellest, siis Allahit appi kutsudes tapelge nendega, sest on ju Kõigevägevam abiks temalt abi palujatele [503] kõigis küsimustes.“

Ning vaevake neid piiramismasinatega nii, nagu vaevas neid Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) aṭ-Ṭāʾifʿis.⁵² Ning põletage neid, sest Muḥammad (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) põletas ju neid al-Bawīrahʿs.⁵³ Ning ujutage neid üle veega ning raiuge maha nende viljapuud ning hävitage nende põllud, sest kõige selle koosmõju laastab ja lõhub neid ning viib neid endast välja [504] ja murrab nende vastupanu, ajab nad eri leeri-desse — kõik see on seadusega lubatud.

On lubatud uskmatute pihta nooli lasta ja seda ka siis, kui nende hulgas on muslimitest vange ja kaupmehi, sest nendesamade nooltega võideldakse üldise pahe vastu, mis on islami kui terviku külge kleepunud ning [muslimitest] sõjavangide ja kaupmeeste tapmine on osaline ja pisem kaotus, mis kokkuvõttes toob hüve muslimitele, aga sellist teguviisi keelates oleks ju takistatud džihaadi pidamine.

Ning kui vaenlased varjuvad muslimitest laste ja sõjavangide taha, ei lõpetata nende pihta noolte laskmist eeltoodud põhjusel [505] ja ikkagi lastakse uskmatuid nooltega; kuid peab püüdma tabada just vaenlast — tähtis on kavatsus nii teha. Kuid tabades nende hulgas muslimeid, ei kaasne sellega ei valuraha ega

⁵² Pärast Meka vallutamist ründasid muslimid läheduses asuvat aṭ-Ṭāʾifi oasi, piirates seda edutult, ning prohvet Muḥammad lasi piiravate alistuma sundimiseks maha põletada oasi juures kasvavad ja sealset elanikkonda peamiselt toitvad viljapuud. Muuhulgas hukkas Muḥammad seal ka omakäeliselt mõned sõjavangid (vt aṭ-Ṭabarī 1879–1901: 3, 1671–1672).

⁵³ Al-ʿAynī kommenteerib lehekülje all seda kohanime, öeldes, et siin on juttu juudi-hõimu Banū Nadīri palmisalude põletamisest al-Bawīrahi nimelises kohas. Siinkohal selgituseks, et Banū an-Naḍīr oli üks kolmest võimsast Mediina juudihõimust, kelle prohvet Muḥammad 620. aastatel hävitas või pagendas. Aṭ-Ṭabarī kirjeldab, kuidas Muḥammad solvus juutide tahtmatuse peale muslimeid aidata, piiras sisse nende kindluse ning et neid alistuma sundida, hakkas nende datlisalusid põletama: „Nad [s.t juudid] kindlustasid endid tema vastu oma kindlustes, mispeale Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) käskis maha raiuda nende datlipalmid ja need põletada. Ning juudid hüüdsid: „Oo, Muḥammad, ise sa oled ju keelanud vara hävitamise ja hukka mõistnud need, kes seda teevad — mis mõtet on siis datlipalme maha raiuda ja neid põletada!“ (aṭ-Ṭabarī 1879–1901: 3, 1448–1452). Datlipalmide kasvatamine kõrbeoasides oli väga vaearikas ja põlvkondade pikkune ettevõtmine. Datlipalm oli strateegiline vara ning ei enne ega pärast Muḥammadit pole teada juhtumeid, seda ka laastavate sõdade käigus Araabia poolsaarel 7. saj lõpus ja hiljem, et datlipalme oleks hävitatud.

patukahetsust [noolte laskjatelj], sest on ju džihaad kohustuslik ning selles ei kehti trahvid, sest muidu ei täidetakse seda kohustust karistuse hirmus.

Ja muslimid võivad [sõjakäigule] kaasa võtta naisi ja pühakirju juhul, kui sõjavägi on turvalisuse kindlustamiseks piisavalt suur. Kuid taunitav on nende kaasa võtmine väikse sõjaväe puhul, sest [506] see seaks nad ohtu, eriti lähtudes kartusest muslimite pühakirjade puhul, mis võivad langeda [uskmatute] solvangute ohvriks. Selline on ka tõese *hadith*'i tähendus, milles Muḥammad (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) ütleb: „Ärge reisige koos Koraaniga vaenlase maale.“

Ja kui siseneb muslim [mittemuslimite valdusesse], omades kaitset, võib ta kaasas kanda pühakirja eeldusel, et peetakse kinni [rahu-] lepingust ja pole ohtu sõjaliseks kokkupõrkeks.

Vanad naised võivad väljuda [sõjakäigule] koos suure armeega [508], et hooldada, joota ja ravida, kuid noored naised jäägu segadusest hoidumiseks oma kodudesse. Naised jäägu taplusest eemale — välja arvatud äärmisel vajadusel —, sest on ju ilmne, et nad nõrgestavad muslimeid. Seega pole soovitatav naisi kaasa võtta ka ei suguliseks läbikäimiseks ega teenijatena, äärmisel vajadusel võib abikaasade asemel kaasa võtta orjatar. Naine osaleb tapluses vaid oma abikaasa loal ega taple ori ilma oma isanda nõusolekuta — ning ka seda vaid äärmisel vajadusel vaenlase rünnaku korral.

Muslimid ei tohi murda lepinguid, ebaausalt käituda ega rüvetada surnuid. Sest ütleb ju Muḥammad (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu): „Ärge käituge ebaausalt, ärge murdke lepinguid ega rüvetage laipu.“⁵⁴ Ebaaus käitu-

⁵⁴ Keskne lausung juba esimestes õiguslastes töödes, kus see reeglina esineb täies pikuses ja muutub pärast hästi tuntuks, nii et hiljem viidatakse vaid selle lühikesele sõnas- tusele, nagu teeb seda al-Marḡinānī. Aš-Šaybanīl kõlab see koht täispikkuses nii: „Kui Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) saatis teele sõjaväe või sõjaväe- üksuse, andis ta isiklikult oma jüngritele korralduse olla jumalakartlik ja käituda hästi kaasas olevate muslimitega. Seejärel Ta lausus: „Rünnake Allahi nimel ja Allahi teel, tapelge nendega, kes on uskmatud Allahi suhtes, kuid ärge liialdage, ärge käituge reet- likult ega moonutage [laipu] ega tapke lapsi. Ja kui te kohtate oma vaenlasi uskmatute hulgas, kutsuge neid üles islamit vastu võtma, ning kui nad islami vastu võtavad — võtke see [otsus] nendelt vastu ning jätke nad rahule; seejärel kutsuge neid üles ümber asuma nende aladelt ümberasujate alale [s.t Mediina islamiriiki], ning kui nad nii teevad — võtke see [otsus] nendelt vastu ning jätke nad rahule. Nende keeldumise korral [ümber asuda] andke neile teada, et nad on kui muslimitest beduiinid, kelle suhtes kehtib Allahi seadus, nagu see kehtib muslimite suhtes, kuid ei saa nemad osa ei rööv- ega sõjasaagist. Ja kui nad keelduvad [ka sellest võimalusest], siis kutsu neid üles *ḡizyat* tooma, ja kui nad seda teevad, võta vastu neilt selline otsus ning jäta nemad rahule.“ (aš-Šaybānī 1975: 93). See kordub ka Abū Yusufi tekstis peatükis „Manitsus sõjaväele ja reeglid sõdijatele“ (vt Abū Yusuf 2017: 1275–1279).

mine karjavarguse läbi [509], reetlik lepingu murdmine ja kokkuleppe rikkumine ning laibarüvetus, millest jutustatakse [islamielsete] araablaste lugudes — see kõik on tühistatud hilisemate ütlustega.

Ei tapeta naisi, lapsi, vanureid, surijaid, invaliide ega pimedaid, sest pole lubatud meil sõdimine nende ülesloetletutega. Ning sel põhjusel ei tapeta halvatuid või neid, kel parem käsi puudub, või neid, kel puudub käsi ja jalg. Kuid meist erineb aš-Šāfi'i arvamus raukade, invaliidide ja pimedate osas, sest nende uskmatuse on taotluslik ja ilmne [510]. Kuid on ju tõsi, et Prohvet (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) keelas laste ja teatavate isikute tapmise. Ning kui Allahi Saadik (olgu Temaga Allahi õnnistus ja rahulolu) nägi tapetud naist, Ta lausus: „Oh häda! Tema ju ei võtnud osa taplusest, teda ei tohtinud tappa!“

[511] Kuid seda välja arvatud juhul, kui keegi neist [loetletutest] tapetakse [vastupanu korral] sõjategevuse käigus või kui naisterahvas on kuninganna ning tema vastuseis põhjustab suurt kahju muslimitele. Sellisel juhul nemad tapetakse, sest nad taplevad ju islami õiguse edendajatega ning nende surmamine on igati õigustatud.

Ei tapeta nõrgamõistuslikke, sest nad pole vastutusvõimelised, kuid seda juhul, kui nemad ise ei võitle — islamiseaduse kaitsel võib tappa lapsi ja nõrgamõistuslikke juhul, kui nad võitlevad, kuid kumbagi neist ei tohi [512] tappa pärast nende vangistamist. Kuid teisi tohib [tappa pärast vangistamist], sest nad on rahvas, kes vastutab ja keda võib karistada nagu ka teda, kes on ajutiselt hullumeelne, kuid keda pärast koheldakse kui tervet isikut.

On taunitav, kui keegi alustab võitlust oma uskmatust isaga ja tapab ta, sest ütleb ju Kõigevägevam: „Ole neile headusega saatjaks selles maailmas“ (Koraan 31: 15). Nõutakse ju [pojalt] isa elu eest hoolitsemist ja tema ülalpidamist — seega oleks selline teguviis [seadusega] vastuolus. Seega, et ta oleks vabastatud sellisest süüst, jätab ta isa [lahinguväljal] rahule, väldib teda seni, kuni keegi teine tema tapab [513] viisil, et soovitud eesmärk saavutataks kellegi teise poolt, samas ise patustamata. Kui aga isa püüab poega tappa [lahingus] moel, et ilma teda tapmata pole võimalust ennast kaitsta, on lubatud oma isa tappa, sest eesmärgiks on enesekaitse — see on ju sama, kui muslimist isa tahab mõõgaga tappa oma poega, kes ei saa ennast kaitsta muud moodi kui oma isa tappes.

Kirjandus

A b ũ Y ũ s u f 2017. Kharādž-maksu raamat. Tõlkinud Üllar Peterson. — *Aka-deemia*, nr 5, lk 845–882; nr 6, lk 1107–1118; nr 7, lk 1259–1302

A b ũ Y ũ s u f, Ya'qūb ibn Ibrāhīm^{1382/1962}. *Kitāb al-ḥarāğ*. al-Qāhira: al-Maṭba'a as-Salafiya wa-Maktabatuhā

A r a f a t, Alaa al-Din 2017. *The Rise of Islamism in Egypt*. London: Palgrave Macmillan

a l - 'A y n ī, Muḥammad Ibn-Aḥmad 1990. *al-Bināya fi šarḥ al-hidāya*. 12 vols. Bairūt: Dār al-Fikr

B o s t o m, Andrew G 2010. *The Legacy of Jihad: Islamic Holy War and the Fate of Non-Muslims*. New-York: Prometheus Books.

A l - B u ḥ ā r ī, Muḥammad 1997. *The Translation of the Meanings of Sahih Al-Bukhari. Arabic-English*. Tr. Dr. Muhammad Muhsin Khan. 9 vols. Riyadh: Darussalam

Encyclopedia of Islam 1960–2005. 2nd ed. 12 vols. Ed. by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs *et al.* Leiden: E. J. Brill (EI)

a l - F a r ā h ī d ī, Khalīl ibn Aḥmad 1980–1985. Vols.1–8. *Kitāb al-'Ayn*. Dār ar-Rašid: Tawzī' al-dār al-waṭaniya

H a l l a q, Wael B 2009. *Sharī'a: Theory, Practice, Transformations*. Cambridge University Press

H a m i l t o n, Charles 1791. Vol I–IV. *The hedāya, or guide; a commentary on the Mussulman laws: translated by order of the Governor-General and council of Bengal*

Ḥ a w w á, Sa'īd 1994. *Asās fi al-sunnah wa-fiqhihā*. Vol. 7. al-Qāhira: Dār as-Salām:

H a y k a l, Muḥammad Khayr 1996. *al-Ğihād wa-al-qitāl fi as-siyāsah al-šar'iyah*. Bayrut: Dār al-Bayariq

Hedaya, or Guide 1989. *A commentary on the Mussulman laws*. Translated by order of the Governor-general and council of Bengal, by Charles Hamilton. London: Bensley, 1791. I. Karachi, Pakistan: Darul Ishaat, <https://ia600208.us.archive.org/6/items/hedaysorguideoohamigoog/hedaysorguideoohamigoog/pdf>

I b n K a ṭ h ī r, Ismā'il ibn 'Umar 1997. *Tafsīr al-Qur'an al-'azīm*. al-Riyāḍ, al-Mamlakah al-'Arabīyah as-Sa'ūdiyyah: Dār Ṭibah

I b n a l - ' A b b ā s, 'Abd Allāh 1992. *Tanwīr al-miqbās min tafsīr Ibn 'Abbās*. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Kutub al-'Ilmiyah

I b n H i š ā m, 'Abd al-Malik 1355/1937. *as-Sīrah an-nabawīyah*. [Toim.] M. Saqqā, I. Abyārī, A. al-Hafiz Šalabī. [4 kd.] al-Qāhirah: Mustafā al-Bābī al-Halab

I b n M a n š ū r 1981. *Lisān al-'arab*. Vols. 1–6. al-Qāhira: Dār al-ma'ārif:

I b n M u n q i ḍ, Usāma 2015. *Õpetlike näidete raamat: Araabia rüütli mälestused*. Araabia keelest tõlkinud ja kommenteerinud Üllar Peterson. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus

K e n d a l l, Elisabeth; Ewan Stein (eds.) 2015. *Twenty-first Century Jihad: Law, Society and Military Action*. London, New-York: I. B. Tauris

K e p e l, Gilles 1985. *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press

K h a d d u r i, Majid 2006. *War and Peace in the Law of Islam*. Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange Ltd

К о м м е н т а р и и м у с у л ь м а н с к о г о п р а в а 1893. Пер. с англ. под ред. Н. И. Гродекова. 4 тома. Ташкент: Типо-лит. С. И. Лахтина

L a n e, Edward William 1863–1893. *An Arabic–English Lexicon*. 8 vols. London, Edinburgh: Williams and Norgate

M a r g h i n ā n i, Burhanuddin Abi Al Hasan Ali 2007. *Hedaya: Translated by order of the Governor-General and Council of Bengal by Charles Hamilton*. Revised and edited by Z. BaintnerDarul Ishaat – Karachi

a l - M a r ḡ ī n ā n i, Burhān al-Dīn al-Farḡhānī. *Al-Hidayah: The Guidance*. Vol. I (2006, 660 pp), Vol. II (2008, 450 pp). Transl. Imran Ahsan Khan Nyazee. Bristol: Amal Press,

М а р г и н а н и, Бурхануддин 2008. *Хидоя: Комментарии мусульманского права*. В 2 ч. Ч. 1. Т. I–II (808 с) Ч.2 (656 с). [отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. коммент. А. Х. Саидов; пер. с англ. под ред. Н. И. Гродекова]. Москва: Волтерс Клувер

a l - M a w s ū ' a t al-fiqh al-islāmī 2009. 5 vols. Ed. Muḥammad bin Ibrāhīm at-Tawīḡrī. Bayt afkār ad-dawliyyah. 'Ammān: Bayt al-afkār ad-dawliya

a l - M a w s ū ' a t al-fiqh al-islāmī wa al-qaḍāyā al-ma'āmarah 2010–2011. 14 vols. Ed. Wahbah Zuhaylī. Dimašq: Dār al-Fikr.

a l - M a w s ū ' a t al-fiqhīyah 1404–1427 [1983–2006]. 45 vols. al-Kuwayt. Wizārat al-Awqāf wa-aš-Šu'ūn al-Islāmīyah. Markaz al-Turāth

M e r o n, Y 2002. Marghinānī, His Method and His Legacy. — *Islamic Law and Society*, Vol. 9, No. 3, pp. 410–416

- a l - M i s r ī, Šihāb ad-Dīn Abū ‘Abbās Aḥmad bin an-Naqīb 1982. *‘Umdat as-sālik wa ‘uddat an-nāsik*. Ṭubi‘a ‘alā Nafaqat aš-Šu‘ūn ad-Dīniya bi-Daulat Qaṭar
- a l - M i s r ī, Ahmad ibn Naqīb 1991. *Reliance of the Traveller: A translation of the classical manual of Islamic Sacred Law (Shari‘ah) ‘Umdat as-Salik*. In Arabic with facing English text, commentary and appendices edited and translated by Nuh Ha Mim Keller. Evanston: Sunna Books
- P e t e r s o n, Üllar 2016. Islamiriik ja mittemuslimid: Abū Yūsufi *Kitāb al-ḥarāği* näitel. — *Akadeemia*, nr 3, lk 447–485; nr 4, lk 673–707
- S k r e s l e t , Paula Youngman; Rebecca Skreslet 2006. *The Literature of Islam: A Guide to the Primary Sources in English Translation*. Lanham: Scarecrow Press
- a š - Š ā f i ‘ ī, Muḥammad ibn Idrīs 2001. *al-Umm*. 11 vols. Al-Mansūrah: Dār al-Wafā’
- a š - Š a y b ā n ī, Muḥammad ibn al-Hasan 1975. *al-Qānūn ad-dawli al-Islāmi: Kitāb as-Sayr*. Bayrūt: al Dār al-Muttahidah lil-Našr
- S h a h, Niaz A 2011. *Islamic Law and the Law of Armed Conflict: The Conflict in Pakistan*. London, New York: Routledge
- S i d d i q u i, Mona 2012. *The Good Muslim: Reflections on Classical Islamic Law and Theology*. Cambridge University Press
- a ṭ - Ṭ a b a r ī, Muḥammad ibn Ġarīr 1879–1901. *Ta’riḥ ar-rusul wa al- mulūk = Annales quos scripsit Abu Djafar Mohammad ibn Djarir al-Tabari*. Vol. 1–12. Ed. by Michael Jan de Goeje. Lugd. Bat. — E. J. Brill
- a t - T i r m i d ī, Muḥammad ibn ‘Īsā 2007. *Ġāmi‘ at-Tirmidī: Arabic–English*. Vol. 1–6. Riyadh: Darussalam
- T r i t t o n, Stanley 1930. *The Caliphs and Their Non-Muslim Subjects: A Critical Study of the Covenant of ‘Umar*. Frank Cass
- W a r d e n b u r g, Jacques 1999. *Muslim Perceptions of Other Religions: A Historical Survey*. Oxford: Oxford University Press.
- Y a ‘ a k o v, Meron 1969. The Development of Legal Thought in Hanafi Texts. — *Studia Islamica*, No. 30, pp. 73–118,
- Y e ‘ o r, Bat 1996. *The Decline of Eastern Christianity under Islam: From Jihad to Dhimmitude: Seventh–Twentieth Century*. Madison, NJ: Fairleigh Dickinson University Press
- Y e ‘ o r, Bat 2001. *Islam and Dhimmitude: Where Civilizations Collide*. Madison, NJ: Fairleigh Dickinson University Press
- Y e ‘ o r, Bat 1985. *The Dhimmi: Jews and Christians Under Islam*. Madison, NJ: Fairleigh Dickinson University Press